

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

СРПСКИ ЈЕЗИК У СВЕТЛУ САВРЕМЕНИХ ЛИНГВИСТИЧКИХ ТЕОРИЈА

Књига 1

Стана Ристић

КОНЦЕПТ ЕМОЦИЈЕ 'СТИДА' У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

БЕОГРАД 2006

Стана Ристић

КОНЦЕПТ ЕМОЦИЈЕ 'СТИДА' У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду су на основу значења и спојивости лексема *сѝид* и *срам*, њихових синонима и творбених еквивалената представљени психички, религиозно-етички, социјални, културни и естетски аспекти концепта емоције 'стид' у српском језику.

Кључне речи: српски језик, концепт, концептуално поље, концептуална структура (гешталти, фрејмови, сценарији), емоција стида, лексеме *сѝид* и *срам*, значење, спојивост.

1.0. Надовезујући се на наша истраживања концептуализације значења речи српског језика из сфере морала (на примеру речи *частѝ* и *срамоѝа*, Ристић 2003: 237–253), у овом раду ће бити представљен концепт емоције 'стида' и његова религиозно-етичка, социјална и психичка заснованост и то на основу значења и спојивости лексема *сѝид* и *срам*, њихових синонима: *устиручавање*, *устиезање*, *ззор*, *образ*, *љага*, *брука*, *ѝоруга* и др. и њихових творбених еквивалената: *сѝидљивосѝи*, *сѝидеѝи се*, *сѝидан*, *сѝидљив*, *сраман*, *срамежљив*, *срамѝи се*, *срамежљивосѝи*, *устиручаваѝи се*, *устиезаѝи се*, *зазираѝи*, *брукаѝи се* и др.¹

1.1. Концепт емоције 'стида', 'срама' реализује се у пољу негативних емоција, које се тичу интимне и социјалне сфере, у којој су, зависно од културе, постављене норме о 'добром' и 'лошем', а појединац их, кад је у питању емоција стида, усваја у току свог развоја као опште критеријуме за оцену самог себе и оцену својих поступака.

1.2. То на језичком плану показују дефиниције лексема *сѝид* и *срам*, њихових синонима и творбених еквивалената у речницима који су коришћени као извори за корпус. Тако се лексеме *сѝид* и *срам* дефинишу као осећање неугодности, нелагодности, као непријатно осећање, осећај понижења, осећање које се развија у човеку од нечег не-

¹ Корпус за анализу узет је из речника: РМС, РЈА, Речника синонима, Системског речника, а за лексему *сѝид* допуњен је електронским корпусом Ђ. Оташевића (у изворима: Електронски корпус, а у наведеним примерима дати су подаци извора).

доличног, доживљај неугодности, непријатног осећања, збуњености, као врста страха (од одбацивања, гађења, презира) и као кајање. Ово осећање се по дефиницијама јавља: због сопствених мана, недостатака, због сазнања о непристојности, непогодности каквог сопственог поступка, као реакција у ситуацији кад појединац својим изгледом, понашањем или казивањем учини да га други опазе као недостојног, мање вредног, или кад он себе самог или неки свој поступак оцени таквим, због нечега недоличног што је урадио пред старијим и угледним особама, или се ово осећање јавља без икаквог непристојног поступка, чина него из страха за свој углед, став, изглед и сл.

2.0. У основи емоције стида, срама је страх од социјалног неприхватања, одбијања, чиме појединац регулише свој однос према другима, према заједници,² па се у психолошком приступу емоцијама стид дефинише као „врста страха коју субјекат осећа у ситуацији у којој процењује да је неким својим поступком допринео да нека значајна особа о њему мисли негативно“ (Миливојевић 2004: 514). Ради се о специфичној врсти страха, страха од одбацивања (исмевања, гађења и презира) (Исто: 518, и нап. 349). Узајамност ова два осећања показују примери из РЈА: Гдје нема *стираха*, нема ни *стиида*, Спонадне га *стирах* и *стиид*, Ја природно *стирашљив* и *стиидљив*, Девојка од нарави *стиидљива* и *стирашљива*, Изгуби са *стирахом* *срам*, *Не стираши се* и *не срами*, *Не боји се срама*.

2.1. Зато се концепт емоције стида сврстава у групу социо-вредносних концепата, који регулишу узајамно деловање човека, појединца са другим, са социјумом. Без обзира да ли се ова емоција реализује у социјалној или интимној сфери, она се, по Миливојевићу, одређује као јавно осећање за које је потребан неко други као сведок. Улога другог реализује се и као унутрашњи контролор — Други који прилагођава Ега социјалним условима, чиме се социјализује и емоција стида, јер се Его у свом понашању руководи устаљеним друштвеним нормама (исп. Арутјунова 2000: 54). Социјални аспекти самосазнања и самооцењивања који прате емоцију стида представљају се тако да се „Субјекат... стиди кад учини нешто што одступа од представе какву би он желео да значајни други имају о њему“ (Миливојевић 2004: 514). На концептуалном плану то значи да иза Другог стоји друштво, заједница. Фактор Другог није довољан сам по себи за формирање вредносних концепата. Зато се у историјском развоју морала овом

² О типовима ових односа и њиховој улози у формирању сценарија морала у српском језику, реализованом у значењима речи из сфере морала в. Ристић у Ристић — Радић-Дугоњић 1999: 165.

фактору придружује и фактор Закона у коме Други од друга — пријатеља, контролора или сведока постаје и Судија (исп. Арутјунова 2000: 56).³ Његове оцене могу се претворити у санкције, што код појединца развија сазнање о социјално прихватљивим/неприхватљивим поступцима и структуру његове личности усмерава у друштвено пожељном правцу прихватања система норми с којим усклађује своје понашање. Ову самосвест о правној тежини ситуације 'стида' потврђују примери из РЈА: *Стидом* преступати *стиари* и *нови закон*, *Стидећи се суда* и срамоте прид свитом, као и фразеологизам: *Прибиџи (приковати) на стиуб срама* (некога) 'јавно обелоданити (нечију) срамоту, изложити (некога) јавној осуди' (у буквалном, изворном значењу то је био начин кажњавања и јавног срамоћења преступника).

2.2. Са друштвено-историјског и социјалног аспекта емоција стида се вреднује као позитивно осећање које се јавља током индивидуалног развоја личности (исп. Миливојевић 2004: 514). Међутим, са емотивног аспекта емоција стида је непријатан, негативан доживљај, што показују и дефиниције лексема *стиид* и *срам*, а што се по Апресјановој дефиницији глагола *стиидеџи се* (рус. *стыдиться*) може представити семантичким примитивима на следећи начин: 'осећати се тако као субјекат који сматра да је учинио нешто **лоше** или нешто што није у складу са нормама због чега ће други људи **лоше** мислити о њему'.⁴ (Апресјан 1999: 417) (истакла С. Р). Негативна оцена исказана примитивом 'лоше', као морална оцена⁵ крајње тачке негативног поља аксиолошке скале чији се други крај позитивног поља оцењује примитивом 'добро', у контексту представљања емоција манифестује се више као стање 'душе' а мање као рефлексивна активност. Тако оцене 'добро'/'лоше', на основу којих се поларизују људске емоције на **позитивне** и **негативне**, немају само аксиолошке етичке, естетске и друге вредносне компоненте, него и психичке и социјалне компоненте, на основу којих се одређена душевна стања, емоције човека оцењују као **пријатна**, **пожељна** и **непријатна**, **непожељна**.

³ О социјалним, историјским и психичким условима настајања и развијања социјално-вредносних концепата као што су: стид, срам, савест, достојанство, слава, част и др. в. Арутјунова 2000: 57.

⁴ О карактеристикама које одређују семантичко поље стида, а које се на лексичком плану реализују као разлике у значењу лексема синонимског низа в. Апресјан 1999: 417.

⁵ О особености моралних оцена и начину њиховог усвајања и поимања представљеним у теоријама морала код когнитивиста, моралних филозофа и нормативиста в. Максимов 2000: 21–29.

3.0. Концепт 'стида', као и концепт 'савести',⁶ указује и на унутрашњу способност Ега да реагује на оцену Другог, другог. Скала психичке реакције креће се од емоције стида до емоције-рефлексије савести. Међутим, њу, како показује концептуално поље стида, попуњавају различита осећања и пратећи елементи других садржаја, који се међусобно разликују не само по својој природи, него и по критеријуму позитивно/негативно, по узроцима јављања, по интензитету, по активном или пасивном суделовању субјекта осећања у ситуацији у којој се ова емоција јавља. Ове разлике се на језичком плану испољавају у виду различитих компонената значења синонимског низа лексема *сйида* и *срама* или њихових творбених еквивалената. То ћемо у даљем излагању показати имајући у виду њихове дефиниције у Лалевићевом речнику синонима.

3.1.0. Стид као позитивна, пожељна реакција субјекта осећања, у ситуацији која се са становишта утврђених норми једне заједнице вреднује негативно, јавља се у основи концепта ове емоције и организује њено концептуално поље. Тако лексеме *сйидејти се* и *срамити се* обухватају широк дијапазон непријатног осећања пред неким или од некога због неизвршења дужности, због нечега неприличног у односу с људима, свесне, или несвесне обмане, кривице, због нечега што ма на који начин изазива стид, због нечега непријатног што се десило или доживело, па и посрамљеност пред старијим и надређеним, угледним особама без икаквог сопственог непристојна чина, поступка него само из потајног страха за свој углед, достојанство, држање, изглед. Варирање ове емоције и пратећих садржаја најбоље потврђују бројни примери из корпуса, који указују на различите узроке који се јављају у основи социјалног стида:

3.1.1. Неће бити нашем дому *срама* (РЈА); *Бијаше их срам ...* да морају наочиглед свијета градом ступати (РЈА); И он и жена му *били су ...* у великој жалости, и у *сйиду* пред суседима (Велимировић Н.); И *Софку* већ *сйид* од толиких дарова (Станковић Б.); *Беше ме помало сйид* што онолицна Словенија ради тај посао за оволику Србију (*Илустрирована йолийшка*).

Стид у наведеним примерима јавља се на основу критеријума који нису социјално одређени ни општеприхваћени, него их је субјекат сам себи поставио у жељи да буде одговоран и прихватљив за друге људе, а осим наведених примера јављају се и случајеви: *сйидејти се нешйио рећи, говорити, йлакати* и др. Овај **атипичан** или **идио-синкратски стид**, по Миливојевићу, јавља се у ситуацијама у којима

⁶ О 'стиду' и 'савести' в. Арутјунова 2000: 54–78.

субјекат није поставио ни остварио неки високи, идеални стандард (2004: 517).

3.1.2. Други тип примера показује **културни стид** који се јавља на основу општеважећих критеријума једне заједнице у одређеном периоду њеног развоја:

Стид је да млада жена пред светом жали мужа (РЈА); Облази га мати и сестрица, / А љубовца од стида не могла (НП, РЈА), Трговина људским бићима доноси патњу и стида нашој земљи (Интернет); Било [их је] стида и имали су негде дубоко у себи свест о томе да је Голи оток љага на моралу (Дневник, Нови Сад); Било ме је стида да ружно говорим о народу који пати (Вечерње новости); У разреду се ... раширише рђава осећања ... стида због сопствене немаштине (РМС); Стида због оног гдје смо, стида због оног што смо, стида од оног одакле смо (Погледи, Крагујевац).

Језички корпус показује да се концепт емоције стида преплиће и са концептом 'љубави', и да су се критеријуми оцене испољавања полне љубави мењали у историјском развоју културе носилаца српског језика. Прва два примера показују критеријуме патријархалне културе по којој се полна љубав није смела јавно испољавати, а нарочито када су биле у питању жене. Старији пример показује још строжи критеријум према коме је: *Нечистија и срамна љубав свињовна (РЈА)* у односу на љубав духовну, хришћанску или љубав према Богу, док најновији пример: *Ниједна љубав не заслужује стида (Интернет)* показује либерални однос према овој емоцији испољеној у било којој сфери. Примери из савременог језика указују на актуелне вредности савременог друштва у условима брзих промена и транзиције, па и нове ситуације и узроке појаве стида (стид од трговине људима односно женама, стид од немаштине пред онима који се брзо богате, поред осталог и због њиховог социјалног престижа и сл.).

3.1.3. Културни стид је повезан за актуелне етичке или естетске норме, а јавља се по критеријуму друштвено прихватљивих социокултурних забрана које дефинишу и сузбијају неприхватљиво понашање и које варирају од културе до културе (нпр. „забрана“ обављања физиолошких потреба на јавним местима, не само због непристојности, стида, срама, срамоте него и због загађености и гађења других на такав јавни чин). Типичан пример овог стида, карактеристичан за хришћанске културе, јесте стид због нагости тела или појединих његових делова, најчешће полних органа, што се везује за мит о Адаму и Еви⁷

⁷ Овај мит се, како истиче Миливојевић, а како потврђује и наш корпус, одражава у самим називима полних органа (2004: 517, нап. 347).

и њиховог првог стида од телесне нагости. Јавља се и у вези са функцијама излучивања и њиховим органима (в. Миливојевић 2004: 516–517).

У српском језику га показују речничке потврде назива полних органа (по примеру из РЈА: Именовати уда *божја срамежљива*): *сџидник* (дем. *срамић*, аугм. *срамићина*) 'мушки полни орган'; *сџидница* и *срамница* 'женски полни орган' (*сџидични* 'који се односи на стидницу и на стидник'); *сџидак 3* 'део тела који људи крију', као и други примери из корпуса: *Анални сџид* је овде непознат (Интернет). Нарочито су илустративни примери из РЈА: Исус трпи *сџид голоће*; *Заклони сџид* спуштањем кошуље; Од паса је девојка у *сџидно*, а од паса навигше у дивно; Дјевојке *се њокривају ради срама*; *Да наг не ходи и да не виде срама његова*; *Покрише срамежљиво мјесто од њијех њијела лисџијем од смокве*, а у неким се овај стид реализује и у виду говорних чинова, клетве: Роди се и умри *го у сџиду* и прекора: *Свој оџкриџи срам не хаје*.

3.1.4. Стид карактеристичан за српску патријархалну културу потврђује и лексема *сџидак 2* која означава 'последњи комад јела на столу који неће нико да узме јер је свакога стид'. Иако је реч застарела, ова врста стида задржала се и до данас, па се такво понашање често шаљиво коментарише или пропраћа узвичним исказима: *Гасиџе свеџло!*, *Зажмуриџе!*, да би се онај који би још јео ослободио стида и појео и тај последњи остатак хране.⁸

3.1.5. Садржај културних забрана или друштвено неприхватљивог понашања и поступака може се тицати лагања, крађе, прошње, псовања и др. Међутим, српски језик потврђује да постоје и универзалне, општевременске моралне вредности, па културни стид може да обележи читаву епоху у развоју једне цивилизације: *Сџид је њо Кафки основа на којој се развила евројска цивилизација* (Интернет).

4.0. Позитивно вредновање емоције стида и њено истицање као врлине, као и ублажена непријатност овог осећања, његов гранични статус према пољу позитивних емоција, садрже лексеме *сџидан*, *сџи-*

⁸ Осећање стида при узимању хране (што се исказује и лексемама *усџезаџи се* и *усџезање*) изван ужег круга породице евидентно је и данас код неких припадника српске културе, а нарочито старијих особа из патријархалних или сеоских средина, па чак и пред било ким другим. То потврђује и пример из корпуса којим се препоручује ослобађање од таквог стида: Код астала *не ваља се сџидиџи*, него само ред пази-ти (РЈА). Познато ми је из литературе и телевизијских емисија да је у неким културама примитивних племена овај тип културног стида карактеристичан за све припаднике заједнице.

дљив, срамежљив, сћидљивосћ, сћидносћ, срамежљивосћ, сћидноћа, које означавају осећање стида из скромности и пренаглашене склоности ка самооцењивању, што се у патријархалној традицији носилаца српског језика оцењује као позитивна карактерна особина својствена поштеним и чедним, обично млађим (женским) особама (па отуда израз: *девојачка сћид*; уп. са *девојачка часћ*), која се манифестује у руменилу на лицу, образима, у обореном погледу и сл.

4.1. Различите варијанте ове емоције испољавају се као различите карактерне црте: као 'обазривост' да се не чини нешто што је срамота, што је срамотно или што не доликује, немање смелости да се нешто каже, да се говори, што се исказује и синонимним лексемама *устиручавање, устиручавајши се*: Ништа се не *устиручавајте* ако ме затекнете да спавам (Речник синонима) према примерима: Били су *сћидљиви* једно пред другим (РМС); Жена се испрвице *сћидила* (РМС); затим као 'уздржаност' од сваке слободне радње, покрета, нарочито у говору, јелу и пићу, што се означава и синонимом *устиезајши се*: *Устиезаху [се]* да седну за дугачак, сјајан сто (Речник синонима) према пр.: Овај северњачки... *сћидљивко*... крајње је уздржан кад говори о своме животу (РМС); У чистој кући влада *сћидноћа* (РМС); као 'повученост' која се испољава у уздржавању да се не учини нешто непристојно, а што означава и синоним *снебивајши се*: *Снебива се* да прими милостињу (Речник синонима).

4.2. Слабији интензитет емоције стида и страха, који му је у основи, ублажавање опозиције позитивно/негативно у пољу емоција, исказују лексеме *ззор, зазирајши и йрезајши*, које означавају уздржавање од страха да се не учини нешто лоше, избегавање свега што је сумњиво, од чега се зазире, окреће глава, што се презире, што показују примери из Речника синонима: Они од *ззора силна и сйраха* стану пред краља; Ти реакционарни елементи *не йрезају ни йред каквим клеветашама*. То се на плану карактерних црта може означити као 'опрезност' која се испољава као превенција у заштити сопствене, личне сфере и сфере другог.

4.3.0. Осећање стида у смислу врлине улази у поље позитивних емоција када се позитивно вреднује као 'чедност' која одликује особе које су толико уздржане да пред старијима зазиру од слободног погледа, да се устручавају у свему пред другима, да се увек снебивају, да делују збуњено, па чак и бојажљиво.

4.3.1. Чедност стида, својственог, у духу патријархалног морала, најмлађима, деци, девојци, момку, потврђује се у језику многим примерима, па из РЈА имамо: *Сћидан као млада невјестја*; Оне [девојке] *срамом дјевичанскиме људска срца траве и море*; *Момци се йочимаје*

сїидиїтї у шеснајстїој године, а цуре већ у њетїнајстїој; Дјеца се у фамилији још и њрије сїиду; Тко се боји срама у младостїи, јестї добар биљег; Млађахне су дјевојчице њо нарави срамежљиве, Младић крошак и срамежљив; а из РМС примере: Он је срамежљив (као дете), Ја сам наједном постао шутљивац и сїидљивац који се сваки час заруменио; Она смијешност и овај сїидак — све ме то разблажује; као и апелативе мотивисане основним лексемама: сїидљивка, срамежљивац, срамежљивица, срамежљивко.

4.3.2. Ово су ситуације у којима особа себе доживљава као социјално неадекватну или неидеалну, па очекује од другог да је неким знацима прихватања разuverи у њеној несигурности. У културном смислу овакво изражавање стида има позитивне социјалне конотације, што се оцењује као смерност, чедност, поштење, васпитање (исп. Миливојевић 2004: 516), нарочито ако су у питању млађе особе, па чак и по било ком основу подређене особе.

4.3.3. Међутим, када је у питању реч *сїидљивостї* која се са психолошког аспекта дефинише као карактерна црта личности која хронично реагује осећањем стида и у неадекватним ситуацијама, онда се таква емоција вреднује негативно, јер представља хендикеп за личност са таквом карактеристиком. Негативни социјални и психички ефекти могу се испољити као склоност за избегавање друштва, нарочито када се јавља као стид од стида, страх од стида и стид од страха (в. Миливојевић 2004: 520, и нап. 351). Такав **неадекватан стид** је негативан, непожељан и са социјалног и са личног аспекта, па се његово одсуство у одређеним ситуацијама оцењује позитивно, што показују примери: *Тад се њрође срама и зазора* (РМС); Свекар јој, Марко, никако... да верује да је заиста она, Софка, сада срећна... да... свакога од њих двори и слободно се, без сїида, као код своје куће, креће (Станковић Б.). За такав неадекватни стид дају се препоруке да га треба избећи, што показује пример: *Ваља сїид њод ноге сїавиїи/меїнуїи, меїаїи* (РЈА); Уколико вам разговор са партнером (партнерком) не иде, а проблеми никако не пролазе, покушајте да *њревазиђетїе сїид и сїрах* и обратите се стручњаку (Интернет).

4.4. Позитивно вредновање ове емоције и њена ублажена непријатност, која субјектима осећања и носиоцима ових врлина у неутралним ситуацијама обезбеђује поштовање других, заједнице, померају границе концептуалног поља 'стида' и условљавају његово преклапање са концептуалним пољем 'части', 'достојанства' и 'поноса' (уп. пример из корпуса *љубиїи сїид* : *частїољубив, частїољубац, частїољубље*). Такво осећање 'бојазни да се повреди лична своја или туђа вредност' садржи лексема *образ*, па се 'образ' као и 'част' може лако

изгубити и мора добро чувати (*погазити, изгубити образ*), а ситуације када се 'остане без образа', вреднују се исто тако негативно као и ситуације када се 'остане без части (стида, срама)', што се исказује лексемама: *безобразан, безобраштина, безобразлук, безобразник, човек дебелог/црног образа* односно њиховим синонимима: *нечасћан, бесћидан, бесраман, бесћидник, бесрамник*. 'Чување образа' исто је што и 'стидети се, срамити се да се не учини нешто нечасно, да се себи или другима не нанесе срамота', па је и 'образ' вредност која се може изгубити, што се вреднује негативно: Изгубити *образ и срам пошћени* (РЈА), али је 'образ' и огледало стида, срама, што се код носилаца српског језика у ситуацији адекватног стида вреднује позитивно: *Срам часни обтеко је свијетла образа* (РЈА), а што се манифестује у црвенилу, руменилу на образима (в.т. 4.0 и 10.1).

4.5. На самом крају градационе скале позитивне оцене и пријатности емоција стида се преклапа са емоцијом поноса, па по Лалевећевом речнику „*Понос* је у овом смислу што *сћидности, у добром значењу*“ (истакла С.Р.) (по овом речнику „човек без поноса не разликује шта је пристojно, поштено, шта срамотно, и у све лако упадне“). Преклапање ових емоција запажено је и са психолошког аспекта, па по Миливојевићу, стид и понос су инфантилна осећања; понос настаје као жеља да се буде прихваћен, а стид као страх да се буде одбачен (2004: 526),⁹ а то потврђује и пример у коме се ова осећања напоредо јављају и експлицирају: *Понос и сћид*. Исправити рамена да сви виде како је одрастао и одлучан (Тишма А.), или се њихова напоредност подразумева, као у примерима из РЈА: *Сћидећи се и срамоваћи доћи пред нечије величанство, Не може бити... пошћене без срама, Од њега благословен ради части и срамежљивости*. Позитивно вредновање ових емоција показују и примери са Интернета из електронског корпуса:

Кад Зевс створи људе, даде им одмах *осћале склоности, а само сћид заборави; Сћид је природна људска особина. Само животиње не могу да поцрвене; Сћид је последњи доказ да смо људи, најлепши украс људскога лица; Мој покојни отац је говорио да је сћид оно по чему се човек разликује од животиња*.

4.6. Вредновање стида као врлине исказано је и кроз гешталт 'стид је вредност која се може изгубити, али и повратити', што пока-

⁹ О преклапању концепата 'стида' и 'части' у концепту 'срамоте' само у социјално-етичкој а не и у религиозној сфери савременог српског језика в. Ристић 2003: 240. У старијем језику се у концепту 'срамоте' неутрализује опозиција социјално-етички — религиозни стид (па имамо спој: *срамотан грех*) (в. Исто: 246–247).

зују примери: *Још једна изгубљена вредности јесте сџид* (Нова српска џолиџичка мисао, Београд); *Изгубили су сџид* просећи по свету (РЈА); *Осећање стида може закржљати...* дотле да личности *изгубе сџидљивости* (РМС); *Оџишао сџид у зид* (Речник синонима); *Повраџише [се] девојачком сџиду* и *запросише живот у Животодавца!* (Велимировић Н.). Губитак стида, срама, као врлине и моралне вредности, у језику се представља и сценаријом постопа: *И џоџоџи дажд свеџиности срама* (РЈА).

5. Изразито негативна осећања у концептуалном пољу емоције стида реализују се у социјалној сфери, и то у виду конкретизације срамних поступака или неуважавања постојећих вредности заједнице, што се, по Лалевеџевом речнику синонима, исказује лексемама: *свињарија* 'рђаво поступање и живљење које не доликује човеку него свињи', *свеџогрђе* 'срамоћење, прљање народних светиња' и *љага* 'наношење срамоте другоме, срамоћење' (*љага џада џо нечему, оџрати џагу*), као и лексемама које означавају блаже варијанте срамних поступака: *брука* 'срамота да се причају рђаве и неприличне ствари, оно што је срамотно, непристојно' (*Ако неће брука на човека, човек ће на бруку*), *џоруга* 'оно чиме се неко некоме руга, исмева' (*биџи некоме џоруга*).

6.0. Широки дијапазон емоција у концепту стида и њихова социјална, културна и психичка условљеност учинили су да се стид сврстава у класу стечених емоција које су везане за самооцену, опажање, вредновање сопственог понашања у односу на неки унутрашњи, прихваћени друштвени стандард или идеал. У њих се убрајају понос, стид, осећање кривице, кајање, осећање мање вредности и сл. (Требјешанин 2001: 113).¹⁰

6.1. Тако, концептуално поље емоције 'стида' проширује и чиница да су његовој основи мисаоне делатности: оцена, промишљеност, рефлексивност, што у језику потврђују примери из РЈА: *Сџидеџи се од свога разума*; *Бити сџидан и џрикладан* (*сџидан и мисаон*), па и наведена народна пословица: *Чега се мудар сџиди, џим се луд џоноси*, као и пример из електронског корпуса: *Понеки, које сџид и разум не сџречава...* луњају сокаком с рукама у џеповима (Андрић И.). Рефлексивни карактер развија код носилаца ове емоције и склоност при-

¹⁰ Требјешанин дефинише 'стид' као „Осећање нелагодности које се јавља као реакција у ситуацији када појединац својим изгледом, понашањем или казивањем учини да га други опазе као недостојног, мање вредног, али и када он себе самог или неки свој поступак оцени таквим“ (2001: 113).

кривања стида, држање ове емоције у тајности, што може да буде додатни разлог за њено деструктивно деловање, као и њено негативно вредновање, нарочито кад је у питању неадекватни стид, а што потврђују примери: Оно што не кажемо постаје тајна, а *тајне често стварају стид, страх* и митове (Интернет). Међутим, у личној и социјалној сфери склоност прикривања стида може се реализовати позитивно, јер се на тај начин чува своја лична сфера и лична сфера другог. Такав стид регулише простор отворености међу блиским људима (исп. Арутјунова 2000: 63), што потврђују примери: Збуњена, *свесна* да се пали на женско тело, *прикрила је стид* (Интернет); Кренуле смо да се церимо, да вриштимо и да једна другој чупамо косу, што је био један од наших начина да *прикријемо стид* (Ленголд Ј.).

6.2. Сложеност емоције стида и њена биполарност, поред већ истакнутих карактеристика, проистиче и из чињенице да је осећање стида увек усмерено према Ја, па се оно одређује као самоосећање, чак и онда када може бити изазвано од стране неког другог, поступцима или чином неког другог, јер тај други је обухваћен границама Ега: стидети се за/због другог (Миливојевић: 215). Тако се фактор Другог, другог не јавља само у улози контролора, сведока, судије, него и као културна тековина снажног осећања припадности, приврежности заједници за чији се углед страхује и чији се углед чува не само личним залогом него и залогом за другог, за члана породице или шире заједнице. Само осећање засновано је на рефлексiji, на сазнању система вредновања, на оцењивању и самооцењивању, што условљава и социјализацију емоције стида и развијање осећања кривице и савести,¹¹ као друштвено пожељних претпоставки за разрешење ситуације стида. Која ће емоција у којој ситуацији преовладати зависи од друштвено-историјских и културних прилика, на основу чега су проучаваоци ове проблематике у различитим сферама одређивали, поред осталог и типове цивилизација и култура.

6.3. По америчким антрополозима, како истиче Арутјунова, издвајају се два типа културе: **култура стида** и **култура савести**. Култура стида заснива се на систему вредности, заснованих на части и слави, односно на репутацији човека у друштву. Култура савести придржава се моралних норми, установљених законом.¹² Међутим, у историјском развоју цивилизација и друштава издваја се и **култура**

¹¹ О појму 'савести', као и о повезаности сазнања и савести и њиховом узајамном деловању в. Арутјунова 2000: 55, 63.

¹² О разликама између 'стида' и 'савести' в. Арутјунова 2000: 58 и Ристић 2003: 249, 251.

кривице. По оцени неких истраживача стид је раније и примитивније осећање од осећања кривице (Арутјунова 2000: 57 и Миливојевић 2004: 523).¹³ У неким културама се социјално прихватање и одбијање мери и као вредност не само личног достигнућа или неуспеха него и породичног. Таква друштва, чију културу социолози одређују као културу стида (као што је супкултура европске аристократије и јапанско друштво; у нашем језику је илуструју примери из РЈА: *йовраштити некоме сџид и срам, задатти коме сџид*), разликују се од друштава јудео-хришћанске цивилизације, која карактерише културе кривице (Миливојевић 2004: 526, и нап. 358). Хришћанско учење пренело је акценат са спољашњег (социјалног) закона на унутрашњи (закон вере), па се примерено хришћанском свету касније издваја култура савести (в. Арутјунова 2000: 57), што показује пример напоредне употребе лексема *савестѝ (свесѝ)* и *сџид*: *Свијестѝ чистѝа невјестѝу не кара... но је џешка кѝда мисо сџида* (РЈА).

7.0. На основу језичког корпуса за нашу културу се може рећи да је она и култура стида и култура савести (в. Ристић 2003: 251–252), јер епоха и друштво у коме живимо чува историјско, античко, претхришћанско и хришћанско наслеђе, што ће се потврдити примерима из језичког корпуса.

7.1.0. Самосвест и самооцењивање, које је у основи концепта емоције стида, као и концепта 'срамоте', реализује се као критички однос према неповољној ситуацији или као лична одговорност према етичким принципима. Оба случаја на концептуалном плану чувају се у српском језику у концептима 'стида' и 'части', као и у концептима 'срамоте' и 'части', а у складу са античком традицијом, повезује их сценариј бојног поља: *часѝан јунак, часно йогинуѝи, йоље часѝи, срамно йобеѝи с мегдана, срамни йораз, срамно изгубиѝи царсѝтво, криѝи срамно убојсѝтво, ойасан и срамни издајник, срамно кайѝиѝулиратиѝи*. То показују и пример: *То су, ипак, противници, часно убијени у борби и нема разлога за сџид* (Интернет), као и примери из РЈА: *Сџид је мене од јунашѝтва йвога; У сџиду гине и чојсѝво и јунашѝво;*

¹³ По Миливојевићу разлике између стида и кривице су следеће: стид је осећање неадекватности сопственог бића, док је кривица осећање неадекватности сопственог поступка, из чега проистиче пасиван однос субјекта стида и активан однос субјекта кривице који признајући своју кривицу тежи и да је исправи; за стид је увек потребан сведок, док је кривица релација самог себе са својим поступком; код стида су вредносни стандарди делимично усвојени, утврђени, код кривице су потпуно изграђени и субјекат се с њима потпуно поистоветио (2004: 523–524).

Срам, ки 'е закон од војника, не дойустии да йобигне; А срамоџа двојма на једнога, још срамније лудо йогинуџи.

7.1.1. Ово преклапање засновано је на 'унутрашњем стиду', који речима са овим значењем даје позитивну конотацију. „Осећање стида, као самосвесно регулисање сопственог понашања, исто је као и морална норма којом се неко руководи у свом часном понашању. Ова самосвест о личној одговорности пред заједницом јавља се код носилаца српског језика као морална норма својствена не само војнику него најбољим људима“ (Ристић 2003: 250).¹⁴ Одсуство самосвести, па и одговарајућих осећања, у оба случаја оцењује се негативно, што показује синонимија речи: *бешчашће, нечасџан, бесџидан, бесраман.*

7.1.2. Антички концепт 'унутрашњег стида' са позитивним конотацијама не само у вези са војничком чашћу, јавља се као морална норма која се преклапа са концептом 'части' и 'поноса'. Ако је у питању унутрашње настојање за постизање репутације, обе речи *сџид* и *частџ* имају позитивно значење: *Буди сџидом часна* (РЈА). Одсуство наведеног осећања оцењује се негативно (*нечасџан* и *бесџидан*), с тим што се одсуство стида вреднује у сфери интимних односа, а одсуство части у сфери друштвеног престижа (класног, кастинског, професионалног и сл.). Концептуалне разлике јављају се кад је у питању социјална репутација човека, односно мишљење другог, других. У том случају реч *частџ* може имати само позитивно значење, а реч *сџид* (*срам*) само негативно значење, без обзира на лични однос субјекта стида према ситуацији која се вреднује негативно, што потврђују пример из РЈА: *Таки свит живи ко марва, ниџ' имају сџида, а ниџ' йошџења*; *Сиром се богата не сџиди*; *Придобити свој шџеџни сџид* (*сџид* и *срам*); *Не сџиди се ни йошџених људи*, као и примери из речника у којима је у виду фрејмова представљено одбацавање, одсуство стида, срама: *баџиџи* (*вргнуџи*) *сџид* (*образ*) *йод ноге* (*йод џеџе*), *заслеџиџи сџид*, *изгубиџи срам*, *немаџи срама*, *биџи без сџида*, *сџид је заџајила* и сл.

7.2. Старозаветни концепт 'стида' задржао се и чува се до данас у српском језику, а реализује се пре свега као 'спољашњи стид' који покрива човека у очима других људи, умањујући његово достојанство и вреднује се негативно.¹⁵ Ова јавна вољна или невољна манифестација стида реализује се у виду различитих гешталта. Гешталте 'пла-

¹⁴ О подложности семантике 'стида' позитивним и негативним конотацијама у социјалној сфери в. Ристић 2003: 250.

¹⁵ О старозаветном схватању спољашњег стида који покрива човека у очима других људи в. Ристић 2003: 249.

шта', 'омотача', 'оклопа', 'воде', 'магле', 'дима' и 'одеће' показују примери: А ја се *йокрих сйидом* (Велимировић Н.); Последњих дана учестало сексуално злостављање деце. *Сйид йрекрива Велико Градишће (Данас); Сйид се ширио Србијом* пред „знамо а ћутимо“. *Обухвайџао* је и оне који нису ћутали, јер *велика срамоџа* обично *йлави све* (Интернет); *Сйид који ме обузме биће моја униформа, моја лудачка кошуља, мој узалудни виџешки оклој* (Интернет), као и примери из РЈА: *Навући нову бруку и сйидни укор; Сйид йокри мој образ; Сйид је йоџао лице моје; Подложити се йод сйид; [Момче] исйод сйида* проговара.

7.3. Концепт 'стида' и као религиозно-етички појам чува елементе старозаветног концепта, који се испољавају не толико као индивидуална кривица него као колективна кривица и одговорност народа и појединца пред Богом: Да будем први међу људима? *Какав сйид за мене*, кад ме Ти [Боже] за трпезом Својом будеш ставио на последње место! (Велимировић Н.); *Не могу од срама гледаџи небеса* (РЈА). У ситуацији стида човек уместо 'савешћу', у складу са старозаветним схватањем, реагује 'срцем' — органом који најбоље одражава психичко стање човека, што показују примери из РЈА: *Имали су сйид у срцу свому, Кад сред срца не имаш свога срама од људи*. Морално осећање у овим ситуацијама, било да се доживљава као индивидуално или као колективно, има више религиозни него социјални карактер, па се овакав 'етички стид' доживљава као кривица пред Богом и разрешава се покајањем, исповедањем греха, што се у српском језику у концепту 'стида' комбинује са новозаветним елементима овог концепта.

7.4. У Новом Завету кроз употребу речи *срце*, као симбола врховног духовног човековог начела, настаје и развија се концепт 'савести', тако да је у средњем веку култура стида постала културом савести, а концепт 'савести' заузео је важно место не само у теологији и у религиозној пракси, него и у регулисању социјалног морала и односа према другим људима, према заједници. Старији примери из српског језика у религиозној и социјалној сфери и овакве случајеве обухватају концептом стида, што потврђују примери из РЈА: *Што би се крстйјанској йонизносџи и сйидљивосџи супротивило; Служити се разборсџвом и срамом; Сйид дужни мене вежсе*, и пример: Сваки пут када је слабила код људи вјера у реално присуство Христа... *слабио је и умањивао се људски сйид* пред њим и пред другим људима (Радовић А.). Осмишљавање савести у правним терминима повезало је концепт савести са црквеним судом, са исповешћу и покајањем, и то не само пред Богом него и пред људима, што се као начин разрешавања ситуације стида, препоручује и чува и у српској хришћанској традицији, а

што потврђују примери из РЈА: *Не има се ни од исповидника сѣидиѣ да се он не смути, Свеѣа исповид не има... сѣидљива биѣи, Разбориѣа и срамна (и ѣовољна) има биѣи исповијед, Да је [исповијед] срамежљива... да се изговара грѣх с рѣчима ѣошѣеним, Зашѣо се срамујеш одкриѣи ране срамежљиве ѣвоје душе ликару духовноме?*, и примери: *У своје јаду и сѣиду он се ѣокаје*, врати се оцу своје и замоли га да му опрости (Велимировић Н.); *Да допринесемо да наши грађани осетѣ сѣид због тих злочина, сѣид који ће довести до ѣокајања* као основе за трајно помирење (*Данас*). Тако је у једном раздобљу развоја српске традиције и културе, у складу са хришћанским моралом, разрешавање ситуације стида кајањем, покајањем повезало емоцију стида са емоцијом кривице и приближило или поистоветило културу стида и културу савести, што је на концептуалном плану, како показује језички корпус, условило преплитање и поклапање концепта 'стида', 'срамоте',¹⁶ и концепта 'савести' (исп. Арутјунова 2000: 63–66).

7.5. Међутим, концепт стида, како показују наведени и други примери, и у религиозној и у социјалној сфери, и поред освешћивања појединца да призна и окаје кривицу због које се стиди, чува и суздржаност од чина признања и покајања, тако да осећање кривице и савести не води обавезно признању и покајању зато што у многим случајевима ипак преовлађује емоција стида: стида због кривице, греха, који тежи да остане скривен и у личној сфери (в. т. 6.1). У ранијим периодима српског језика концепти 'стида' и 'греха' се преклапају у међусобној повезаности и условљености, што показују примери из РЈА у којима се напоредо употребљавају лексеме *сѣид* и *грѣх*: *Имаѣи сѣид од грѣха; Да би се сѣасоносни сѣид задао гришником; Не исповедиѣи грѣх од сѣида; Осѣавиѣи грѣх заради сѣида и срамотѣ; Оѣе ли се неѣраведни сѣидиѣи од њиових грѣха?; Закривајуѣи хотно који гриѣх смрѣни ради срама; Срамежљиво све своје грѣхе валује*; као и примери где се ово преклапање реализује у виду фрејмова крађе и погибије: *Соѣона краде у сагришењу сѣид и срам; Код гришника [је] ѣогиноу сѣид и срам*.

8.0. У савременом српском језику у световној сфери концепти 'стида' и 'греха' су разграничени, а осећање греха реализује се у концепту речи *грѣхоѣа*. Ове разлике испољавају се и у виду опозиција лексема *срамотѣа* и *грѣхоѣа*. „Социјално-етички стид подразумева реакцију на сопствену или туђу индивидуалну кривицу за коју се одго-

¹⁶ О религиозно-обредном, ритуалном и свакодневном, етичком и емотивно-социолошком аспекту 'стида' у концепту 'срамоте' в. Ристић 2003: 245–247.

вара пред другим — пред човеком, а не пред Богом као код речи *грехоша*“ (Ристић 2003: 247) (исп. Арутјунова 2000: 59). Овако схваћен ’стид’ у савременим условима може бити стимулисан социјалним понижавањем, падањем по социјалном престижу, што је у случају масовније појаве најчешће последица слабљења општег друштвеног морала и хипокризије друштва у целини, а што се јавља као обележје наше савремене друштвене ситуације. Овакав пад морала и колективно осећање стида, како је већ истакнуто, може да обележи читаву епоху у развоју цивилизације и друштва (в. т. 3.1.5).

8.1. Концепт ’стида’ у српском језику у духовној и сакралној сфери чува паганске, па и религијске карактеристике приписујући ову емоцију не само човеку него и Богу, боговима, па и нечастивим бићима, сотони, ђаволу, што показују примери из РЈА: *Моји се свеци од твојих не стидаде; Ниси се стидио зваћи се бог њихов; Зашто се бог не стида њих називаћи се бог њихов; Без срама божијега и без срама људскога; Сам се враг тамни стида.*

8.2. Религиозни карактер у концепту ’стида’ показују примери у којима се поларизују емоције стида и страха, и то тако што се ова прва везује за световну сферу и одговорност пред људима, а друга за духовну, религиозну сферу и одговорност пред Богом, што показују примери из РЈА: *Ко се бога не боји и људи не стида, бјежи од њега; Ко се људи не стида, њај се ни бога не боји; Ситрах од бога, срам од људи; као и пример: Ко изгуби срам људски, изгуби и ситрах Божји (Речник синонима).*

8.3. Стид као емоција појединца може се јавити не само због греха и ускраћивања права других, него и због радње и поступака који се негативно вреднују, као што је прошња, нескромност и други видови нарушавања примереног понашања, а по корпусу из речника то су следећи поступци и ситуације: стидно је/срам је украсти (узимати туђе, живети опако, бити убог, погрде и неправду чинити, признати своје незнање, учинити дело непоштено, примати мито); опасно је и стидно градити се царем, стидети се ради лудости, стиде се да су живи на свиту, срамно много псовати; до конкретних тривијалних радњи и поступака који нису обухваћени друштвеним моралом (атипични, идиосинкратски стид): Срам је диви, када се удаде, да још круха испећи не знаде (РЈА); стид је некога у очи погледати (нешто рећи, говорити и сл.); срамити се собом, сраме се од слабости своје, сраме се од краља (господина) и сл. (в.т.1.2. и 3.0. до 4.0).

8.4. Социјални смисао стида види се и по томе што се човек може стидети и због себе и због других, што показују примери из РЈА: *Стидећи се шћо га роди; Сраме се од родбине сниске,* и то не само у

границама своје породице, родбине, него и читаве заједнице: *Стиде-ћи се свога њлемена; Стид ме је од све седам краља; Срам ме је од милетића мога.*

9.0. На основу религиозно-етичке, социјалне и психичке заснованости концепта емоције стида, представљене у претходном излагању, ситуација стида у српском језику, као и у руском, према Арутјуновој, може се представити на следећи начин: У ситуацији стида учествују двоје — Ја (Его) и Други, други (социјум). Други заузима високу, привилеговану позицију и има право да осуди нарушиоца моралног кодекса. Осуда навлачи на кривца срамоту (рус. *йозор*) и побуђује у његовој души (или срцу) стид. Он је споља покривен срамотом (*йокрићи се сти́дом*), а изнутра или гори од стида (*би́ти као на ва́йри од сти́да*), или је, што је својствено српском језику, испуњен стидом (*испу́нићи се сти́дом, њун срама*).

9.1. Психички механизам који учествује у емоцији стида заснован је на пројекцији, што значи да је за појаву емоције стида битно шта субјекат мисли да други мисле о њему, а не стварно мишљење и реакција других. Ако пројекција изостаје, онда у ситуацијама у којима неко чини нешто што је друштвено неприхватљиво, други захтевају од субјекта да се стиди (исп. Миливојевић 2004: 518, нап. 350). Изостанак културног стида, по Миливојевићу, је сасвим разумљив, јер се дешава да особе које не осећају стид, у ситуацијама када се то од њих очекује, током развоја нису усвојиле социјалне норме којима се дефинише прихватљивост и неприхватљивост поступка, али је за заједницу изостанак стида неприхватљив, па се за такву особу каже да је *безобразна*, да је *бесстидна*, *бесрамна* и сл. (И.: 521, и нап. 352).

9.2. Одсуство емоције стида у ситуацијама када се она подразумева, дакле, вреднује се у српској култури негативно, што се у језику реализује не само лексемама са негативним значењем наведеног типа (в. и т. 4.4), него и исказима перформативног типа са повишеном интонацијом: *Срамота!*; *Стиди се!*; *Срам те било!*, којим се код адресата жели не само изазвати осећање стида, него пробудити и осећање кривице и савести. Тако се концепт 'стида', са развојем цивилизације, почео проширивати са етике на етикецију регулишући форме социјалног понашања. Напоредо са грађанским нормама које су регулисале друштвени морал, појавио се и кодекс правила понашања формирајући „мали морал“ (етикете), чији је циљ да заштити личну сферу појединца и сачува дистанцу међу људима (исп. Арутјунова 2000: 62).

9.3. Начини регулисања односа међу појединцима у сфери малог морала, реализовани у концепту 'стида', јесу пре свега перформативни искази с различитом илокуцијом, као што су:

1. Прекор (исказан директно саговорнику или трећем лицу, или индиректно, често и са упитном интонацијом), што показују примери из речника и електронског корпуса: Стид (и срам) те (га) било!; Срам те било! И ти си човек!; Нека нас је стид!; Није ли те стид?; Срам те буди много!; О језиче, срам те било!; Срами се зашто нијеси научио поднијети мало помањкања твога брата; Срам га и стид било Кристова лишца! (Кочић П.). Да ли наши посланици знају шта је стид? (*Нова српска ђолићичка мисао*, Београд). Како те није стид тако нешто написати? (Интернет). Зар те није стид да показујеш сисе? (Интернет). Превари ме једном — нека те је стид; превари ме двапут — нека мене буде стид (Интернет); То је брука, срам их и стид било! (Интернет). Овакво позивање на осећање стида у обраћању другоме када не схвата да његово понашање није у складу са нормама, делује као регулатор понашања појединца у заједници, јер осећање стида мотивише морално прилагођавање (исп. Апресјан 1999: 417).

2. Препорука: Имају дјевојчице бит... срамежљиве (РЈА);

3. Клетва, примери из РЈА: Нека се стиде и сраме довијека!; Нека се тисућу пута стиде и сраме!; Ми поштено у гробу, ви стидно на земљи; Будите покривени смућењем и срамом они који ишћу мени зло; Роди се и умри го у стиду;

4. Заклетва: Тако ме од своје жене стид не било! (РЈА);

5. Благослов: Нека стид и срам отајде од тебе (РЈА);

6. Жеља: Дај ми јакост, да б' се не срамио (РЈА).

9.4. Међутим, ситуације неадекватног стида (в. т. 4.3.3) условиле су и перформативе супротне илокуционе снаге, у којима се жели елиминисати стид код саговорника или трећег лица, па се у српском језику јављају и перформативи пословичког типа у форми препоруке када се не треба стидети, што потврђују примери из РЈА: Кад је круха икаква, не стиди се госта никаква; Ко хоће поштено, нек иде у манастир, јер је стидљивцу празна торбица; Невоља нема срама; Љубав срам не има; Убогу човјеку уди срам; Срамежљиву бити је велика покора; Код астала не ваља се стидити, него само ред пазити; Немој у часни образ твој стидљивога примит руменила.

9.5. Изазивање адекватног и неадекватног стида, срама, осим говорним чином, изразима перформативног типа, остварује се у српском језику и одређеним поступцима, што се, зависно од типа стида, вреднује позитивно или негативно, а што показују примери типа: *На-*

ћераћи коме сћид у образ (РМС); Тим срамним и крајње примитивним чином планирали су *нанети што већи шок, бол и сћид* код Титових следбеника али у томе нису успели! (Интернет).

10.0. Тако се показује да концепт 'стида' у српском језику обухвата цео вредносни комплекс, у коме се етичкој оцени прикључује етикетна и естетска оцена, па се срамотни поступци често квалификују као „нелепи“, зашто се у таквим ситуацијама у српском, као и у руском језику, може чути исказ: *То није лепо* (исп. Аругјунова 2000: 62). Естетска оцена се у српском језику исказује и у ситуацијама позитивне оцене 'стида', што потврђује и старији пример: *Лијеји сраме, у ком жена лијеја лији лијос сћиче* (РЈА).

10.1. Концепт стида употпуњују перцептивне и друге, невербалне реакције субјекта који се стиди, што такође може да буде показатељ специфичности српске културе у овом домену. И у погледу спољашње, невербалне манифестације концепт стида показује широк дијапазон реакција, што се може илустровати примерима из РМС: Заруменети се стидна и узрујана; Изгледала је стидна; Прошаптати (гледати) стидљиво; На њиховим лицима сјао је свладани смијешак... стидљивости; из РЈА: Пружи срамежљиво десницу; Срамежљиво/стидно склањати поглед (говорити); Дрхтати од стида и страха; Побећи од стида/срама, Мучати стида ради; Гледати преда се са стидом; Клањати се свакоме у стиду; Трпити (толик) срам; Сраман пламен лице му зажари; Стид је некоме језик умукнуо; Стидно али зажарено обори очи; као и примерима из електронског корпуса: То је у ствари било утрнуће слично пеницилинском шоку, појавио се стид (Радовић А.); Поцрвене, замуца и од стида побеже (Станковић Б.); Плаче од стида (Велимировић Н.). Невербални начин испољавања стида показује различит интензитет ове емоције, при чему се слабији интензитет стида испољава на уобичајен начин: црвенило на лицу, образима, оборен поглед, скривање погледа, док друге реакције нијансирају и интензитет емоције стида. Најинтензивнији стид потврђују следећи примери: Потамнети од (великог) стида; Предати памет од стида; Стидна га је вода попанула (исп. мртва вода, хладан, мртвачки зној); Те се ужегох вас од срама; Бити као на ватри од стида и страха; Срам огњени прекрива образе; Сраман пламен лице му зажари.

10.2. Слични симптоми стида уочени су и са психолошког аспекта: црвенило које захвата образе, лице, врат или прса; скретање, скривање погледа, покривање лица рукама; бежање из ситуације, плач, жеља са скривањем која се вербализује устаљеним исказима: *Дошло ми је у земљу да ћројаднем, Земљо, оћвори се* (Миливојевић 2004: 515). Са психолошког и правног аспекта нарочита пажња се по-

клања деструктивним реакцијама овог осећања које могу бити трагичне: убиство због стида (нпр. сведока од кога се стиди) или самоубиство, што је потврђено и у нашем корпусу: *Обесийи се ради каква сийидна гласа* (РЈА); *Убијте ме, шийо йре, не могу да йрийим сийид и срамоийу* (Речник синонима).

11.1. Концепт стида, срама у српском језику реализује се у виду сликовитих представа, гешталта, у основи којих су механизми метафоре и метонимије, што се може илустровати следећим примерима: 'стид је огањ, ватра': *сийид йече; изгорейи од сийида; биийи као на ваийри од сийида и сийраха; срам огњени; сраман йламен лице му зажари;* 'стид је батина, бич': *Наша йрљава нагойиа удара нас сийидом йолицу;* 'стид је житка маса, вода': *Поийноуло село у сийид;* *Велика срамоийа йлави све;* 'стид је садржај који испуњава човека': *исийунийи се сийидом;* *йуна сийиди;* *йун срама;* 'стид је непожељни посетилац': *Сийид им дође йроклейи;* *Дошао ми је срам;* 'стид је господар, гонич, поробљивач': *Узео ме је срам;* *Срам је ухвайи;* *Осийах срамом сийей [сапет] ван своје слободе.*

11.2. Овај концепт употпуњују и спојевии именица *сийид* и *срам* са придевима, атрибутима, којим се показује да концепт обухвата не само емоцију, него и морални суд, став, савест (*сийид дужни*), да је у питању стечена емоција која се или може контролисати (*мудра сийид*) или не може (*сийид неразборийи*), да је непријатна (*болан сийид*), непожељна емоција (*сийид йроклейи, сийид шкодан*), али да се, кад је адекватна, вреднује позитивно, што је приближава емоцијама поноса и части (*срам часни, свейлосий срама, срам йошйени*). И атрибути стида, као и гешталти, материјализују њена својства, па у концепту ова емоција има и боју (*срам румени*), димензије (*срам велики*) и сл.

12. Тако је на основу анализе језичког корпуса утврђено да концепт 'стида' у српском језику обухвата психичке, религиозно-етичке, социјалне, културне, естетске и етикетне аспекте његове реализације. Они се у концепту 'стида' реализују у виду следећих садржаја:

1. стид је непријатно осећање или стање (психички аспект стида);
2. стид је лични, субјективни однос појединца према прихваћеним друштвеним и духовним вредностима заједнице или према индивидуалним вредностима (религиозни-етички и социјални аспект стида);
3. стид је нешто чега се човек стиди (културни и естетски аспект стида): нечастан, сраман чин; непристојне, нечасне побуде, жеље; непристојне, срамне бестидне речи; псовке, увреде; део тела који се обично покрива и не показује (полни органи), голотиња, нагост тела; излучивање, секреција и одговарајућии органи;

4. стид је невербална или вербална реакција појединца којом он регулише свој однос према другом, према заједници (културни, естетски и етикетни аспект стида): реализује се или као уобичајени поступак и невербална реакција или као вербална реакција у виду следећих говорних чинова: прекура, препоруке, клетве, заклетве, благослова и жеље.

Литература и извори

- Апресјан 1999:** Апресян Ю. Д. и др., *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*, Первый выпуск, Москва.
- Арутјунова 2000:** Арутюнова Н. Д., О стыде и совести, *Логический анализ языка, Языки этики*, Языки русской культуры, Москва, 54–78.
- Електронски корпус Ђ. Оташевића.**
- Максимов 2000:** Максимов Л. В., О дефинициях добра: логико-методологический анализ, *Логический анализ языка, Языки этики*, Языки русской культуры, Москва, 17–30.
- Миљивојевић 2004:** Milivojević Z., *Emocije, psihoterapija i razumevanje emocija*, Peto izdanje, Novi Sad.
- Речник синонима:** Лалевић С. Миодраг, *Синоними и сродне речи српскохрватскога језика*, Београд, 1974.
- Ристић 1999:** Ристић С. — Радић-Дугоњић М., *Реч. Смисао. Сазнање (студија из лексичке семантике)*, Београд.
- Ристић 2003:** Ристић С., Национална етика и култура у концептима неких речи српског језика, *Зборник Мајице српске за славистику* 63, Нови Сад, 237–253.
- РЈА:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, XVI, JAZU, Zagreb, 1956.
- РМС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, V, Матица српска, Нови Сад, 1973.
- Системски речник:** Јовановић Р., Атанацковић Л., *Системски речник српскохрватскога језика*, Матица српска, Нови Сад, 1980.
- Требјешанин 2001:** Trebješaniin Ž., *Rečnik psihologije*, Drugo izdanje, Beograd.

Стана Ристич

КОНЦЕПТ ЭМОЦИИ 'СТЫДА' В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В настоящей статье автор на основании анализа значений и сочетаемости лексем *стид* и *срам*, а также их синонимов и словообразовательных эквивалентов, приходит к выводу, что концепт 'стыда' в сербском языке охватывает психические, религиозно-этиче-

ские, социальные, культурные и эстетические реализации данной эмоции, а также такие, которые относятся к сфере этикета.

В основе концепта эмоции стыда представлена положительная реакция носителя данной эмоции в ситуации, оцениваемой отрицательно с точки зрения общественно принятых норм, вследствие чего концептуальное поле данной эмоции организовано в виде следующих содержаний: 1. стыд является неприятным чувством или состоянием (психический аспект стыда), 2. стыд это личное, субъективное отношение индивида к принятым общественным и духовным ценностям коллектива или к индивидуальным ценностям (религиозно-этический и социальный аспект стыда); 3. стыд является тем, чего человек стесняется (культурный и эстетический аспект стыда), 4. стыд является невербальной или вербальной реакцией индивида, при помощи которой он устанавливает свое отношение к другим лицам, а также к коллективу в целом (культурный, эстетический и этикетный аспект стыда).